

Bódán Zsolt

A magyar parasztság és az öngyilkosság

Az öngyilkosság általános emberi jelenség. Sem térben, sem időben nem találunk olyan társadalmat, ahol ne lett volna ismert valamilyen formája. Az emberi tudat magára ébredésétől számolhatunk azzal a ténnyel, hogy bizonyos körülmények között az a saját élet elvetésének a lehetőségét is magában hordozza. Azt, hogy melyek ezek a körülmények alapvetően meghatározza az adott kultúra, melynek az egyén részese és hordozója. Más és más kultúrák más és más öngyilkossági jellemzőkkel rendelkeznek, úgy az önkézű halál elfogadottsága és ennek megfelelően alkalmazása vagy elutasítása, mint a hozzá kapcsolódó hiedelmek szabályozó voltának érvényessége és iránya, valamint a végzetes tett és az általa hordozott sajátos jelentések tartalma által. Mindezek a kulturális vonatkozások, melyek ha nem is egyedüli, de mindenképpen hangsúlyos meghatározói egy-egy csoport öngyilkossági mintáinak, módszeres kutatások által feltárhatóak és elemezhetőek. Mely más tudományágaknak, ha nem éppen a tágabban értelmezett néprajznak és antropológiának – amelyek fő tárgya az emberi kultúra különböző aspektusainak illetve ezeknek, mint rendszerként működő, jelenségeket hordozó egészeknek a tanulmányozása- juthatna ez osztályrészül?

Ennek ellenére az öngyilkosság, mint téma nem tekinthető a néprajzi kutatások klasszikusának. Míg az antropológiai szakirodalomban már a XIX. század végén összefoglaló jellegű tanulmány született ebben a kérdéskörben¹, s a ha nem is nagy számban, de találhatunk példákat az öngyilkosság kulturális szempontú elemzéseire², addig a magyar bibliográfiákat gyakorlatilag hiába vesszük kézbe kiindulási pontot keresve, hiszen kifejezetten ilyen irányú kutatásokra a legutóbbi időkig nem került sor. Azért is sajnálatos ez, mert Újszászi Kálmán 1936-ban megjelent falukutatói útmutatójában már találkozhatunk a probléma felvetésével³, de kézzelfogható eredménye ennek tudtommal nem született. Sőt Sebestyén Gyula és Bán Aladár gyűjtési útmutatójában már 1912-ben megfogalmazódik az igény –egy mondat erejéig– az öngyilkossághoz kapcsolódó hiedelmek gyűjtésére.⁴ Jelen állás szerint tehát csak egy pár rövidebb tanulmányra illetve néhány oldalas összefoglalásra⁵, valamint szétszórtan, a legkülönbözőbb kiadványokban fellelhető adatmorzsákra támaszkodhat, aki az eredményeket kívánja áttekinteni. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy az adatok döntő többsége két nagy terület, a hiedelmek és a sajátos temetkezési szokások körére vonatkozik.

Az ördög öngyilkosságban játszott szerepéhez kapcsolódó hiedelmeket, melyek egyrészt szorosan kapcsolódnak a keresztény vallás tanításához, másrészt attól független pogány elemeket is hordoznak, az egész magyar nyelvterületen találhatunk.⁶ Számos adat szerint az ördög a felbujtója az ember önpusztító tetteinek, aki a hiedelemtörténetekben, mint aktív

¹ Steinmetz 1894.

² A különböző kultúrák és népek vizsgálatáról ld. Bohannan 1960.; Firth 1971.; Fontaire 1971.; Headley 1972.; Jeffreys 1971.; Malinowski 1972.; Pina Chan 1972.; Pinguet 1993.; Ropp-Zamperrini-Zurdorfer 2001.; Roshental 1974.; Wolf 1975. Egyedüli magyar összefoglalása az öngyilkosságok kultúrtörténeti vonatkozásainak: Zonda 1991.;

³ Újszászy 1936/1992: 32.

⁴ Sebestyén-Bán 1912: 210.

⁵ Balázs 1995.; Berta 2001.; Bódán 2003, 2005.; Bosnyák 1999.; Csáki 1999.; Frida-Zakariás. 1999.; Nagy 1990, 2000.; Kunt 1981, 1987.;

⁶ A hiedelmek kérdéséről legbővebben ld. Bódán 2003.

szereplő jelenik meg, az öngyilkosság véghezvitelének segítője.⁷ Jól mutatja ezt azoknak a hiedelemmondáknak a sora, mely azokról a látomásokról számol be, amikben az akasztást megkísérlő, de megmenekült emberek részesülnek. A beszámolók alapján mindannyian ugyanazzal a képpel szembesülnek életük – szerencsés kimenetelű öngyilkossági kísérletüknek köszönhetően – csak majdnem utolsó pillanataiban. Furcsa alakok veszik őket körül s valamilyen hegyes tárggyal a szemük felé szurkálnak, mely az áldozatokat hátrálásra s ezáltal a kötél szorosabbra húzására készíti saját nyakuk körül. Apróbb eltérések csak az alakok megjelenésében vannak illetve az általuk használt szűrőeszközök mibenlétében. Előbbiek lehetnek fekete emberek, piros sapkás alakok, szuronyos katonák, csendőrök, míg az utóbbiak izzó vasak, bajonettek, szuronyok. Mindez azonban az esetek értelmezését nem befolyásolja. Azt egyöntetűen, mint az „ördögök segítségét” értelmezik az öngyilkosságok elkövetésében s ennek megfelelően az alakokat az ördöggel azonosítják.⁸

Az öngyilkos túlvilági sorsára vonatkozólag több elképzelés is él. Egyrészt az egyházi tanításhoz közel állóan úgy tartják, hogy lelke a pokolra kerül, elkárhozik. Az öngyilkos lelkével kapcsolatos csiki adatok szerint az elhunyt rokonok nem találkoznak az öngyilkossal a túlvilágon, mivel az máshol van, és az élő rokonoknak sem jelenhet meg esetleg csak évek elteltével, mivel el van zárva.⁹ Másrészt számos adat mutatja az öngyilkosnak, mint nyugtalan, bolygó léleknek a továbbélését a két világ, az élők és a holtak birodalma között. A szakirodalomban bőségesen találhatunk adatot az egész magyar nyelvterületről arra vonatkozólag, hogy az öngyilkosok lelke a halál után nem tud nyugodni, kísértet lesz, mely visszajár, és háborgatja a közösség nyugalalmát.¹⁰ Megjelenhet ember vagy valamilyen állat¹¹, esetleg alakatlan lény képében is, az azonosítható konkrét személytől¹² a szélben járó elkárhozott lélekig¹³ számos formában jelentkezhethet. A néprajzi irodalomban találhatunk adatokat arra vonatkozólag is, hogy az ilyen léleknek meddig kell bolyongania, mikor nyugodhat meg. Pócs Éva összefoglalásában azt írja, hogy míg újabb öngyilkos fel nem váltja.¹⁴ Máshol azt olvashatjuk, hogy míg le nem jár az ideje¹⁵, vagy ameddig rendes körülmények között élt volna¹⁶, esetleg amíg imával ki nem váltják.¹⁷

A Magyar Néprajzi Lexikon egyetlen témánkhoz kapcsolódó címszava az akasztott ember, melyről Pócs Éva a következőket írja: „a magyar népi hitvilágba hozzá fűződő legáltalánosabb hiedelem az volt, hogy kötele szerencsét hoz (pl. aki magánál hordja egy darabját, mindenben szerencsés lesz; a jószág jobban hízik, ha megdörgölik vele; a tolvajnak segítségére volt a sikeres lopásban stb.)”¹⁸. A néprajzi irodalomban valóban több példa is található ezzel kapcsolatban. Békés megyében magyarok és szlovákok egyaránt úgy hiszik, hogy az akasztott ember kötele szerencsét hoz¹⁹, akárcsak Kisvárdán.²⁰ Zagyvarékason

⁷ Bosnyák 1977: 138-139.; Balázs 1995: 240-242.; Bihari 1980: 39.; Csögör 1998: 103.; Magyar 2001: 436,437.; Bodnár 1982: 41.; Frida-Kalás 1999: 21. Fél 1976: 61.; Jankus 2001: 173.

⁸ A kérdéstről annak pszichológiai vonatkozásaival bővebben: Bódán 2005.

⁹ Jankus 2001: 175. Hasonló adat Tordatúrról is ismert: Csögör 1998: 176.;

¹⁰ Csáki 1999: 73.; Körner 1970: 67.; Bosnyák 1977: 106.; Uő. 1980: 88; Fejős 1985: II. köt. 88.; Pócs 1964: 107,108.; Uő. 1980: 207.; Uő 1990: 548.; Diószegi-Barna 1981: 287, 292.; Bartha 1985: 157.; Kunt 1987: 89.

¹¹ Csáki 1999: 74.; Szendrey 1946: 36.; Gulyás 1976: 157.; Verbényi 1998: 96.; Bosnyák 1982: 92.

¹² Valkóné Dudás 1983: 95.; Bosnyák 1980: 83.; Gulyás 1976: 157.

¹³ PÓCS É 1989: 37-40.

¹⁴ Pócs 1990: 458.; Uő. 1980. 207. Zagyvarékason pedig úgy tartják, hogy addig, „míg valakivel a nemzetségibe ő ezt el nem követte.” Pócs 1964: 107.

¹⁵ Csáki 1999: 150.

¹⁶ Körner 1970: 67.; Bosnyák 1977: 106.

¹⁷ Krupa 1987: 197.

¹⁸ Pócs 1977: 55.

¹⁹ Krupa 1973: 204.; Uő. 1987: 197.

²⁰ Verbényi 1998: 101.

úgy tarják, hogy életet jelent, akinek van, az hosszú életű lesz.²¹ Az előbb említett akasztott ember kötéltől kapcsolódó, de egészen más funkciójú az a hiedelemcselekvés, hogy az akasztott ember kötelét, amennyiben az a házban akasztotta fel magát, a koporsójába rakták, és vele együtt eltemették, hogy ne maradjon otthon a lelke.²²

Széles körben elterjedt, általános hiedelemnek tűnik az, hogy ha valaki öngyilkosságot követ el, felakasztja magát, azt az időjárás megváltozása is jelzi nagy szél, csúf, rossz, viharos idő, esetleg jégeső formájában.²³ Az általános ismertséget jól jelzik a szépirodalom köréből hozható példák, mint például Petőfi Sándor Téli világ című versének kezdősorai:

Megölte valaki magát,
Az hozta ezt a rút időt.
Fúj a szél, táncol a tányér
A borbélyműhelyek előtt.²⁴

vagy Vajda János A gyilkos c. versének első 4 sora:

Fúj, nyargal a szél hegyen, völgyön át.
A bérci tölgy veszt köntöst, koronát.
Sikolt az ablak, bömböl a völgy
Megölte benne valaki magát.

De Jókai Mór egyik regényében is találunk erre utaló sorokat.²⁵

A furcsa idő magyarázatául a következő adatokat találjuk. Krupa András írja a békés megyei szlovákok köréből: „a lelket a pokolba fújja a szél”²⁶, Gulyás Évánál pedig azt olvashatjuk, hogy a jászdózsaiak hite szerint az öngyilkos lelkét a garabonciás viszi el, amelyről pedig köztudott, hogy sárkányon utazva gyakran jár a viharban, illetve jégesőt küld, ha nem teljesítik a kívánságát.²⁷ Pócs Éva számos az antikvitásig visszanyúló példát hoz arra vonatkozólag, hogy a szabálytalanul meghaltak (öngyilkosok) lelke forgószél, vihar alakjában jelenik meg. Ezek a keresztetlenség vonulnak a felhőkben, és hozzák a vihart, a jégesőt.²⁸ Ez a képzet, mely szerint a forgószélben a gonosz lények, rossz lelkek, boszorkány, szépasszony, garabonciás jár a magyar nyelvterületen is közismert.²⁹ A kapcsolat talán valahol ott kereshető, hogy az öngyilkos lelke kárhozott, bolygó, kirekesztett, rossz lélek lesz, s ezek járnak a szélben, viharban (keresztény hatásra esetleg éppen a pokolra tartva).

Egy másik, az időjárással valamilyen szinten kapcsolatban lévő hiedelem megértéséhez tudnunk kell, hogy a korábbi évszázadokban általános gyakorlat volt, hogy az öngyilkos nem részesülhetett egyházi temetésben és nem is harangoztak neki.³⁰ Valamint azt, hogy a vihar, jégeső elhárításának bevett módszere volt a harangozás.³¹ Általánosnak tekinthető az a hiedelem is, mely szerint, ha öngyilkosnak harangoznak, akkor a harang elveszíti erejét, nem használ a vihar ellen.³² Ugyancsak az időjárás megváltozásának kérdésköréhez sorolható, de egyben az idegen hatottnak a falu határán történő átszállításával

²¹ Pócs 1964: 100.

²² Krupa 1973: 204; Uő. 1987: 197

²³ Bosnyák 1977: 42, 198.; Uő. 1980: 244.; Uő 1984: 141.; Bodnár 1982: 11.; Balázs 1995: 242-243.; Krupa 1973: 204; Uő. 1987: 197.; Verbényi 1998: 85.; Virt 1987: 117.

²⁴ Havas én.: 101.

²⁵ A jókai idézet forrása: Szendrey 1919: 116.

²⁶ Krupa 1973: 204.

²⁷ Gulyás 1976: 84. Ez is adat lehet a korábban már említett különböző hiedelemként funkcionáló az ördög személyében való összeolvadására.

²⁸ Pócs 1989: 37-40.

²⁹ Ld. Hoppál 1982: 555. és a hiedelemkötetek vonatkozó részei.

³⁰ Az idevonatkozó adatokat ld.: 33. lábjegyzet.

³¹ Hoppál 1982: 555.; Paládi-Kovács.-Hoppál.-Kósa 1979: 468. A hiedelemkorpuszokban számos további adat található a vonatkozó részeknél.

³² Bódán 2003.; Pócs 1977: 55.; Verbényi 1998: 142.; Keszeg 1999: 289.

is összefüggésben álló az a tóalmási (Pest-Solt-Pilis-Kiskun m.) adat, mely szerint, ha a határban valaki felakasztja magát, vagy öngyilkost szállítanak arra, akkor rossz lesz a termés, vagy megfagy, vagy elveri a jég.³³

Az öngyilkos temetésére vonatkozólag az újkortól napjainkig terjedő elszórt néprajzi adatokból a következő kép rajzolható meg. Azok, akik idő előtt, Isten akarata ellenében önhatalmúlag végezték be életüket nem részesülhetnek a természetes körülmények között eltávozottaknak kijáró temetési szertartásban. A feudalizmus korából származó néhány adat szerint testüket, mint a gonosztevőkét elégették. Az általános gyakorlat szerint az öngyilkos nem nyugodhatott a temető megszentelt földjében, csak a temetőn kívül, annak árkában, vagy ha mégis, akkor csak félreeső helyen a sarokban a többi sírtól elkülönülve helyezték el. A temetés pap nélkül, a hagyományos egyházi szolgáltatások (pl. harangozás) megvonásával történt.³⁴ Ez a gyakorlat mind a katolikus mind a protestáns közösségekben általánosnak számított, az utóbbiaknál a számártemetés³⁵ megjelöléssel. Napjaink felé haladva az időben azonban – pontosan nem datálható, területenként eltérő módon – fokozatosan enyhült. A halott már bekerülhetett a temetőbe, részesülhetett egyszerűsített egyházi szertartásban, a pap esetleg nem ment házhoz, de már ott volt a temetőben, ha nem is teljes papi díszben. Megnőtt azoknak a száma, akik a tettük elkövetésének pillanatában nem beszámíthatóságra hivatkozva már teljes szertartásban részesülhettek. Végül napjainkra a magyar nyelvterület döntő részén már csak az emlékezetben él az egyházi megkülönböztetések gyakorlata. Ennek a tendenciának az érzékeltetésére érdemes összevetnünk Gyimesközéplek és Furta példáját. Előbbi a történelmi Magyarország keleti részén, mondhatjuk a magyar nyelvterület peremén elhelyezkedő, tisztán katolikus közösség. A faluban az egyház hivatalos álláspontjának megváltozása ellenére az öngyilkosok még mindig nem részesülnek egyházi temetésben a lakosság döntő többségének elfogadásával megerősítve. Külön temetőjük van a rendes temető kerítésén túl, amit egy szekérútról könnyen meg lehet közelíteni s így a holttestet nem kell a megszentelt földön átvinni. Az ilyen halottakat még harangszó sem kíséri utolsó útjukra, hacsak nem délre időzítik a temetést.³⁶ Ezzel szemben a vegyes vallású (1/3 részt katolikus, 2/3 részt református) Hajdú-Bihar megyei Furtán ma már a nyomait is alig lehet megtalálni ennek a sajátos temetési gyakorlatnak. Míg a katolikusok körében él az emléke annak, hogy a XX. század elején még voltak, akiket a temetőn kívül temettek el és az egykori temetőárokban (mely azóta a temető bővítésével éppen annak közepére került) megtalálható egy egyszerű fakereszt, egy fiatal öngyilkosságot elkövetett lány monogramjával, addig a református lakosság körében már az emlékek között is alig találjuk nyomait az ún. számártemetésnek.³⁷ Ha az egyházi anyakönyvek oldalait összevetjük ezekkel az adatokkal láthatjuk, hogy az elmúlt 100 évben mindössze két olyan öngyilkos volt a katolikusok között, aki nem részesült egyházi szertartásban. Egy 1930-ban és egy 1937-ben. Emellett az 1960-as évekig valamennyi eset mellett ott szerepelt a bejegyzés, mely szerint tettét orvosi igazolással bizonyítva nem beszámítható állapotban követte el, így egyházi szertartásban részesült. A református

³³ Verbényi 1998: 85.

³⁴ A temetési szertartás különbözőségére vonatkozó adatok: Bóbán 2003.; Czank 2003:97-98.; Kiss 1920: 92.; Bondár 1982: 38.; Csáki 1999: 48-50.; Gulyás 1976: 84,85.; Bosnyák 1984: 137.; Uő. 1980: 224.; Krupa 1973: 204.; Bartha 1985: 157.; Pócs 1964: 104; VIRT 1987: 98,99.; Jung 1978: 162-163.; Balázs 1995: 197-199.; Fehér 1975: 55.; Kunt 1981: 111.; Uő. 1987: 89.; Tárkány Szücs 1981: 192, 808.; Böszörményi 1991: 23,24.; Petánovics 1999: 559.; Berta 2001: 128-130.; Zonda 1995: 45-46.

³⁵ A Sajátos kifejezés, mely elsősorban protestáns közösségekben élt a normálistól eltérő temetési gyakorlatra. Ld. Csefkó 1934.; Pocsainé Eperjesi 1999.

³⁶ Gyimesközéplekon már évek óta rendszeresen végzek gyűjtéseket az öngyilkosság témakörére vonatkozólag. Ld Bódán 2003.

³⁷ Sajátos kifejezés, mely elsősorban protestáns közösségekben élt a normálistól eltérő temetési gyakorlatra. Ld. Csefkó 1934.; Pocsainé Eperjesi 1999.

anyakönyvekben egyetlen ilyen esetre sem találtunk példát.³⁸

Nehezebb helyzetben vagyunk, ha az öngyilkosság iránti alapvető beállítottságot, attitűdöt kívánjuk elemezni. Úgy vélem nem tévedünk nagyot, mikor azt állítjuk, hogy a múlt század elején a magyar parasztság körében egy az öngyilkosságot alapjaiban elítélő attitűd volt uralkodó, mely egyrészt a hagyomány által közvetített hitvilág elemein, másrészt az egyház évszázados tiltásain és gyakorlatán alapult. Ennek megfelelően az önkezü halált rossznak, elítélendőnek tartották. Megbocsáthatatlan bűnnek mind ember mind Isten előtt s egyúttal szégyenfoltnak a hátramaradottak számára. Közmondásaink is alapvetően igazodnak ehhez a képhez, elég csak olyan népi bölcsességekre gondolnunk, mint „Aki magának gyilkosa, mennyországnak nem lakosa” vagy „Két halála van, ki magának gyilkosa”³⁹

Ez természetesen csak egy egyszerűsített, elnagyolt kép, mely a vizsgálatba bevont források körének szélesítése által, több szempontú elemzéssel árnyékoltabbá tehető. Ennek egyik lépése lehet balladakincsünk vizsgálata kérdésünkre vonatkoztatva. Bár egy kifejezetten ilyen jellegű tanulmány, –mint arra már a bolgár népköltészet területéről született példa⁴⁰– még várat magára, annyit azért megállapíthatunk, hogy balladáinknak, ha nem is gyakori, de rendszeresen felbukkanó eleme az életről való önkéntes lemondás. Elég csak olyan klasszikus darabokra gondolnunk, mint a Két kápolna virág szerelmeseinek vagy a Szégyenbe esett leány „vétkes legényének” esete. Mindkettőben a szerelem játssza a központi szerepet, melynek kapcsán a fiatalok a szülői tiltással konfrontálódva jutnak el a végső, megszabadító lépéshez, a halál vállalásához. Ezekben a balladákban sokkal inkább fogalmazódik meg ítélet a jogtalan szülői szigor, mint az öngyilkos cselekedet ellen. Az inkább, mint a kilátástalan élethelyzetben kínálkozó megoldási minta kerül ábrázolásra. S hogy mennyiben talál követőkre ez a minta? Erre a kérdésre a falusi lakosság öngyilkosságainak életkor szerinti megoszlása tudna esetleg támpontokkal szolgálni.⁴¹

Érdemes külön szólnunk az öngyilkos legény temetésének balladájáról, mely révén Faragó József szavaival élve „balladakincsünk klasszikus, ritka és páratlan balladatípussal gazdagodott.”⁴² Igazi érdekességét az adja a balladának, hogy benne nem elsősorban a legény tette, hanem annak következményei, az egyházi szertartás, pap és harangszó nélküli temetés jelenti a drámai konfliktus alapját. A sorokból inkább a közösség együttérzése, mint ítélete olvasható ki. Az öngyilkost barátai, fiatal legények és leányok kísérik zeneszóval a temetőbe.⁴³

Új stílusú balladáinkban is hasonló kép rajzolódik ki. Fábíán Gyula balladáját, melynek főhőse öngyilkosságot követ el, mivel anyja nem engedi, hogy egy szegény leányt vegyen el, Szabó T. Attila egyenesen Kádár Kata balladájával rokonítja.⁴⁴ A hűtlen szerető miatti öngyilkosság ugyancsak témáját képezi balladáinknak. A Dráva-szögből Katona Imre és Labádi Károly több változatát is közli bőséges irodalmi párhuzamokkal.⁴⁵ Az egi legény balladájának példamutató elemzését Vajda Mária végezte el. Érdekességét a balladának az adja, hogy a tragikus eset nem szerelmi háttérrel rendelkezik: a legény szégyenében követte el tettét, mivel nem tudott helytállni az aratásnál. Ítéletről itt sincs szó, inkább a sajnálat és az esemény tragikus volta kap hangot az új stílusú balladákra jellemző részletező

³⁸ A furati kutatásokat 2002 nyarán végeztem. Az gyűjtött anyag feldolgozás alatt áll.

³⁹ O. Nagy 1982: 252,263.; Zonda Tamás úgy véli hogy más közmondások viszont csak enyhe rosszállást vagy közömbösséget fejeznek ki Pl. Kinek semmi dolga, akassza fel magát vagy Ha hírt akarsz szerezni, akaszd fel magad stb. Zonda 1995. 43-44.

⁴⁰ Schipkowensky-Milenkov-Bogdanova 1972.

⁴¹ Példák a balladák öngyilkosságairól: Kallós 1977: 13-22, 87-90, 118-119, 137-139, 205-206, 229-231, 314-321, 358-359, 371, ; Katona-Labádi 1980. 151-167.

⁴² Faragó 1999: 395.

⁴³ Faragó 1999: 391-396; Kallós 1977: 371.

⁴⁴ Kallós 1977. 456.

⁴⁵ Katona-Labádi 1980: 278-283.

ábrázolásmódban.⁴⁶

A sirató vagy búcsúztató balladák kapcsán Katona Imre azt állapítja meg, hogy az pl. az öngyilkosságok esetében a temetési szertartáskor történt „hátrányos megkülönböztetések miatt elégtételt szolgáltató műfaj lehetett (...) Bennük a rendkívüli körülmények között elhunyt férfiak mondják el esetüket és siratják el magukat, ill. emlékeznek meg róluk harmadik személyben.”⁴⁷

Balladáink tehát arra engednek következtetni, hogy az öngyilkosság alapvető elítélése nem mindig és nem minden körülmények között jutott érvényre. Voltak olyan élethelyzetek, melyekben a közösség nagyobb toleranciát mutatott, figyelembe véve azt a sajátos szituációt, melyben a tragédia történt. Kunt Ernő ilyennek tekinti a szerelmi eseteket, a becsület védelmét vagy pl. a hosszas rabság eseteit.⁴⁸

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy ha szórványosan is, de öregek önkéntes halálára is találhatunk adatokat a magyarság köréből. Gyönyörű szépirodalmi megfogalmazását adja ennek Sánta Ferenc⁴⁹, míg a néprajzi szakirodalomból Dobos Ilona illetve Bosnyák Sándor tanulmányait említhetjük.⁵⁰ Az adatok többsége torjai bűdösbarlanghoz kapcsolódik. Ez az a hely, ahova az öregek ínséges időkben meghalni mentek, hogy ezzel könnyítsenek családjuk helyzetén, esélyt adva a fiataloknak a túlélésre. Dobos Ilona arra hívja fel a figyelmet, hogy a szokás valaha a Székelyföldön illetve a Dunántúlon is szélesebb körben ismert lehetett.⁵¹

A korábban meglévő egységes kép az elmúlt évszázad során azonban alapvető változáson ment át. Ennek elemzése azonban nem szakítható el azoktól a gazdasági, társadalmi, kulturális folyamatoktól, melyek a magyar parasztság körében lezajlottak. Az öngyilkossághoz való viszonyt a korábbi századokban egyfelől az egyház szigorú álláspontja –mely könnyen tudott érvényesülni az alapvetően vallásos falusi környezetben- másfelől az egységesnek tekinthető, hagyományok által szabályozott paraszti világkép és normarendszer határozta meg. Épp ez a két pillér ment át döntő változásokon a fent említett időszakban. Az egyházak társadalmi szerepe s vele együtt a lakosság vallásossága drasztikusan visszaesett s ezzel egy időben a „hagyományos paraszti közösségek” felbomlása is lezajlott. Napjainkban a legnagyobb jóindulattal sem beszélhetünk egy a falvakban élő egységes világképről és normarendszerről.

A kérdéshez kapcsolódó megváltozott szemléletet jól példázza a következő három település: Havad, Furta és Gyimesközéplek. Nagy Olga Havad (Románia, volt Maros megye) kapcsán arról számol be, hogy ott az öngyilkosság már nem számít bűnnek. Tragikus esemény, de nem elítélendő, inkább szánalomra méltó. Sokan úgy tartják, hogy az ember sorsa eleve el van rendelve, így a „sorsvégzés” miatt van, ha valaki ilyen halállal hal meg. Másfelől a falu református lakosságának túlvilági életbe vetett hite megrendült, s úgy tartják „mivel nincs földön túli élet, nincs számonkérés sem.”⁵² Hasonló véleményeket találunk Furtán is. Az önközű halálra itt sem elsősorban, mint bűnre tekintenek, sokkal inkább, mint egy szomorú, tragikus, de valamilyen formában mégis az élet részét alkotó jelenségre. Sőt olyan vélemény is megfogalmazódott, mely szerint az öngyilkosság betegség és vannak családok, akik különösen hajlamosak rá, az ő körükben ez örökletes. Itt is szembesülhetünk egyúttal a halál utáni létezés megkérdőjelezésében. A református lakosság körében gyakran megfogalmazódó álláspont szerint mennyország nincs, az ember csak a fiaiban él tovább.⁵³

⁴⁶ Vajda 1978.

⁴⁷ Katona 1994: 167-169.

⁴⁸ Kunt 1987: 90.

⁴⁹ Sánta 1965.

⁵⁰ Dobos 1986.; Bosnyák 1999.

⁵¹ Dobos 1986: 76.

⁵² Nagy 2000: 398-400. Ld. még Nagy 1990.

⁵³ Saját gyűjtés

Gyimesközépleken sokkal összetettebb a kérdés. Mint az egyik legarchaikusabb részén a magyar nyelvterületnek, itt még számos eleme él az öngyilkosság felé irányuló hagyományos attitűdnek. A csángók az élet eldobását gyakorlatilag egyöntetűen bűnnek tekintik, s mint láttuk az ahhoz kapcsolódó hiedelemanyag és sajátos temetkezési szokások is, mint élő valóság vannak jelen. Ennek ellenére a változások ezt a közösséget sem hagyják érintetlenül. Mutatja ezt az öngyilkosságok megemelkedett száma az elmúlt két évtizedben, vagy a megkülönböztető temetési szertartással kapcsolatban többek által megfogalmazott aggályok. Érdekes eleme a gyimesiek attitűdjének, a havadihoz némiképp hasonlóan, a sorsszerűségbe vetett hit. Eszerint ha valaki elkezd az öngyilkosság gondolatával foglalkozni, az utána nem tud attól szabadulni egészen addig, míg el nem követi tettét. Itt azonban nem az embert terheli a felelősség, az ördög az, aki miatt mindez történik, ő nem hagyja nyugodni áldozatát a gondolat megszületése után. Az ember gyakorlatilag csak egy bábú a döntés meghozatala után a gonosz kezében. Az öngyilkosság ilyen formán, a hiedelemvilággal szorosán összekapcsolódó szemlélése sajátos pszichikai tartalmat hordoz, és segítséget, mintegy támaszt nyújt a gyászoló családnak a tragédia feldolgozásában. Azt erősíti meg, hogy nem az ő szeretjük hibáztatható, sokkal inkább az ördög, aki nem engedte az elfordulást az elhibázott döntéstől. Ebben az esetben tehát ugyanaz a közösség, mely elfogadja az egyházi szankciókat az öngyilkossal szemben s megbélyegzi a családot az eset miatt, nyújt segítséget egyúttal a gyászolóknak egy olyan modellt kínálva a hagyományos hiedelemvilágon keresztül, mely lehetőséget nyújt a tragédia feldolgozására s nem a hozzátartozók kirekesztését, sokkal inkább integrációját célozza meg.⁵⁴

A fentebb megrajzolt változások természetesen nem jelentik a korábbi egységesnek tekinthető attitűd teljes eltűnését, sokkal inkább a fellazulását és keveredését más elemekkel, fordított arányban a körösségek hagyománytisztelő jellegével. Így lényegében a mai magyar társadalom leginkább a megengedés felé hajló ambivalenciával jellemezhető leginkább.⁵⁵ Ez egyfelől az öngyilkosságok verbális elítélésében, másfelől annak, mint tragikus, de mindenképpen elfogadható megoldási modellként való kezelésében nyilvánul meg.

Irodalom:

Balázs Lajos

1995 Menj ki lelkem a testből. Csíkszereda.

Bartha Elek:

1985 Halottkultusz és temetkezési szokások a Medvesalja falvaiban. In.: Ujváry Zoltán (szerk.): Gömör néprajza I. Debrecen.

Berta Péter

2001 Hatalom, halálkép, normativitás (Megjegyzések a magyar paraszti halálkép normatív jellegéről) In: Berta Péter (szerk.): Halál és kultúra. Bp. 117-142.

Bihari Anna

1980 Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Bp.

Bódán Zsolt

⁵⁴ Bódán 2006.

⁵⁵ Ld erről bővebben: Buda 1997.; Fekete 2004.

2003 A gyimesi csángók öngyilkosságához kapcsolódó hiedelmeinek vázlata. *Ethnica*. V/4. 121-125.

2005 Az önakasztottak látomásai. Gondolatok a néprajz és pszichológia határterületéről. *Ethnica*. VII/3. 103-106.

2006 „Sajnáljuk, mer eltette a halhatatlan lelkit...” Az öngyilkosságához kapcsolódó attitűd annak mentális és viselkedésben megnyilvánuló elemei alapján Gyimesközéplekon. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem. Néprajzi tanszék.

Bohannan, Paul(ed.)

1960 *Africans Homocide and Suicide*. London.

Bondár Ferenc

1982 Sarkadkeresztúr néphite. In.: *Folklór Arhívum* 14. Bp.

Bosnyák Sándor

1977 A bukovinai magyarok hitvilága. *Folklór Arhívum* 6. Bp.

1980 A moldvai magyarok hitvilága. *Folklór Arhívum* 12. Bp.

1982 A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. In.: *Folklór Arhívum* 14. Bp.

1984 A bukovinai magyarok hitvilága II. *Folklór Arhívum* 16. Bp.

1999 A halál országa. Az öregek önkéntes halála. Kharón. III/1-2. 123-130.

Böszörményi Ede

1991 Az öngyilkosság múltja és jelene. Történetei vázlat. Bp.

Buda Béla

1997 Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok. Bp.

Czank Gábor

2003 Temetkezési szokások Pécskán és környékén. Kharón. 76-98.

Csáki Károly:

1999 „Nem halt meg, csak aluszik”. A halottkultusz, a halállal kapcsolatos szokások, hiedelmek a középső-Ípoly mentén. Dunaszerdahely.

Csefkó Gyula

1934 Szamártemetés. *Népünk és Nyelvünk*. 186-190.

Csögör Enikő

1998 Tordatúr hiedelemvilága. Kolozsvár.

Diószegi Zsuzsa-Barna Gábor:

1981 Komlóskai mondák. In.: Viga Gyula közreműködésével Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről*. Miskolc.

Dobos Ilona

1986 Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Bp.

Faragó József

1999 Az öngyilkos legény temetésének balladája. In.: Pozsgai Péter(szerk.) *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Bp.391-396.

Fehér Zoltán

1975 Bátya néphite. *Folklór Arhívum* 3. Bp.

Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I-II. *Néprajzi Közlemények* XVII-XVIII. Bp. 1985.;

Fekete Sándor

2004 Öngyilkosság és kultúra. Bp.

Fél Edit

1967 Az ég a föld s az alvilág. Gari Margit vallomása. Új írás. 1976/7.;

Firth, Raymond

1971 Suicide and Risk-taking in Tikopia Society. In: Giddens, Anthony(Szerk.): *The Sociology of Suicide. A Selection of Readings*. Cambridge. 197-222.

Fontaine, Jean La

1971 Suicide Among the Gisu. In: Giddens, Anthony(Szerk.): *The Sociology of Suicide. A Selection of Readings*. Cambridge. 170-185.

Frida Balázs Zakariás-Kalas Györgyi

1999 „Mejek, pusztítom el magamot...”. Az öngyilkosság antropológiai vizsgálata a gyimesi csángóknál. Miskolci Egyetem, Kulturális és vizuális antropológia tanszék. OTDK-dolgozat. Kézirat.

Gulyás Éva

1976 Jászdózsai hiedelmek. *Folklór Arhívum* 4. Bp.

Havas István(Szerk.)

én. Petőfi Sándor összes költeményei. Bp.

Headley, Lee

1972 Suicide in Israel. In: Litman, Robert E.(ed.): *Proceedings. The 6th International Conference for Suicide Prevention*. Michigan. 72-77.

Hoppál Mihály

1982 Vihar. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 5.köt. Bp.

Jankus Kinga

2001 A visszajáró halottak. In.: Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Bp.

Jeffreys, M. D. W.

1971 Samsonic Suicides: or Suicides of Revenge Among Africans. In: Giddens, Anthony(ed.): *The Sociology of Suicide. A Selection of Readings*. Cambridge. 185-196.

Jung Károly

1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Szabadka.

Kallós Zoltán

1977 Balladák könyve. Bp.

Katona Imre

1994 Fejezetek a népköltészet köréből. Debrecen.

Katona Imre-Labádi Károly

1980 Erdők, mezők, vadvirágok. Drávaszögi magyar népballadák. Szabadka.

Keszeg Vilmos

1999 Mezőségi hiedelmek. Marosvásárhely.

Körner Tamás

1970 Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból b) A halál és a halottak. Ethnographia.

Krupa András

1973 Az emberrel kapcsolatos szlovák népi hiedelmek Békéscsabán, Tótkomlóson és Csanádalbertin. In.: Népi kultúra-Népi Társadalom VII. Bp.

1987 A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. Debrecen.

Kunt Ernő

1981 A halál tükrében. Bp.

1987 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp.

Magyar Zoltán

2001 Torna megyei népmondák. Bp.

Malinowski, Boleslav

1972 Baloma. Bp.

O. Nagy Gábor

1982 Magyar szólások és közmondások. Bp.

Nagy Olga:

1990 Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések. Bp.

Nagy Olga (szerk.)

2000 Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon. Bukarest-Kolozsvár.

Paládi-Kovács Atilla-Hoppál Mihály-Kósa László

1979 Harangozás. In.: Magyar Néprajzi Lexikon. 2.köt. Bp.

Petánovics Katalin

1999 Az őrtálló lélek. In: Pozsgai Péter(szerk.) Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Bp. 555-566.

Pina Chan, Roman

1972 Suicide Among the Pre-historic Maya. In: Litman, Robert E.(ed.): Proceedings. The 6th International Conference for Suicide Prevention. Michigan. 480-483.

Pinguet, Maurice

1993 Voluntary Death in Japan. Cambridge.

Pócs Éva

1964 Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények IX. 3-4. Bp.

1977 Akasztott ember. In.: MNL. 1.köt. Bp.

1981 Ördög. In.: MNL. 4.köt. Bp.

1989 Tündérek, démonok, boszorkányok. Bp.

1990 Néphit. In.: Magyar néprajz VII. Bp.

Pócs Éva-Nagy Ilona

1980 Kísértet. In.: MNL. 3.köt. Bp.

Pocsainé Eperjesi Eszter

1999 Szamártemetés. Ethnica. I/4. 7-8.

Ropp, Paul S.- Zamperrini, Paola-Zurudorfer, Harriet T.(Szerk)

2001 Passionale Women: Female Suicide in Late Imperial China. Leiden.

Roshental, F.

1974 Intikar. In: Lewis, B.-Menage, W. L.- Peuat, C. H.-Schmeth, J.(ed.): The Encyclopedia of Islam. Leiden-London.

Sánta Ferenc

1965 Sokan voltunk. Új Irás. 49-57.

Schipkowensky, N-Milenkov, K.-Bogdanova, A.

1972 Self-Destruction In The Bulgarian Folk Songs. In: Litman, Robert E.(ed.): Proceedings. The 6th International Conference for Suicide Prevention. Michigan. 59-67.

Sebestyén Gyula-Bán Aladár:

1912 Tájékoztató a Folklor Fellows Magyar Osztályának országos gyűjtéséhez. Ethnographia.

Steinmetz, S. T.

1894 Suicide Among Primitive People. American Anthropologist. Vol. VII. 53-60.

Szendrey Ákos

1946 A magyar lélekhit. Ethnographia.

Szendrey Zsigmond

1919 Népbabonák Jókai műveiben. Ethnographia.

Tárkány Szücs Ernő

1981 Magyar jogi népszokások. Bp.

Újszászy Kálmán

1936/1992 A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához. Hasonmás kiadás. Sárospatak.

Valkóné Dudás Juli

1983 Falum Galgamácsa. Szentendre.

Vajda Mária

1978 "Egri legény balladája" Balmazújvároson. Balmazújváros.

Verbényi Kincső(Szerk.)

1998 Néphit szövegek. Magyar Népköltési Gyűjtemény XX. Bp.

Virt István

1987 Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján. Folklor Arhívum 17. Bp.

Wolf, Margery

1975 Women and Suicide in China. In: Wolf, M.-Witke, R.(Szerk): Women in Chinese Society. Stratford. 111-141.

Zonda Tamás:

1991 Az öngyilkosság kultúrtörténete. Bp.

1995 Öngyilkos nép-e a magyar. Bp.